

עורכת ראשית: ד"ר אירית בק. עורכת משנה: ענבל בן יהודה

כרך 2, גיליון מס' 4, 22 ליוני 2016

הרפובליקה האסלאמית של איראן ואפריקה: יעדים ואתגרים לפעילות דיפלומטית, כלכלית ודתית

מרים נסימוב

באוגוסט 2013, לקראת חג סיום חודש הרמדאן עיד אל-פטר, יצא לאקרנים באיראן הסרט "הילד הרביעי" (פרזנד-י שיהארם), שצולם בחלקו בסומליה ובקניה. הסרט מספר על כוכבת קולנוע בשם רוייה שמואסת בחיי הזוהר הריקניים ויוצאת לסומליה לתעד במצלמתה את הטרגדיה היומיומית של מלחמה ורעב. רוייה, יחד עם תעשיין איראני בשם מוזפר ורופא בסהר האדום האיראני, מבקשים להציל את האפריקאים מעצמם: הסרט מציג את היריבויות השבטיות והדתיות, את מדינות אפריקה העשירות ואת בעלי ההון האפריקאים כגורמים מאחורי המלחמות והרעב. באחת מהסצנות בסרט התעשיין האיראני מוזפר בועט ושוף סיר עם תבשיל ירוד שמחולק לפליטים במחנה בבעלות דרום אפריקאית; מזועזע מאיכות המזון ומהיחס המשפיל כלפי החוסים, הוא לוקח על עצמו את המשימה לספק לפליטים מזון איכות (מן המטבח הפרסי) ויחס אנושי ומכבד. משימת ההצלה שתובעת מן הגיבורים האיראנים קורבנות אישיים כבדים כוללת בסופו של דבר גם אימוץ של תינוקות אפריקאית נטושה והבאתה לאיראן להתחנך במשפחה איראנית נדיבה ומכובדת.

הסרט "הילד הרביעי", שנוצר ביוזמת הקרן הממשלתית לקולנוע "פאראבי", מצטרף לסדרת התעודה הטלוויזיונית בעלת אופי שונה למדי, בשם "אפריקה זה כאן" (אינג'א אפריקאסת). שתי היצירות בדרכן מהוות

ניסיון לגייס את המסך הגדול והקטן כאחד על מנת להכיר לצופה האיראני את יבשת אפריקה, כפי שזו נתפשת באיראן. סדרת התעודה בת 52 הפרקים שהופקה בראשית שנות האלפיים על ידי רשות השידור האיראנית באה להראות לצופה האיראני את חשיבותה של יבשת אפריקה ואת הפוטנציאל המדיני והעסקי הטמון בה. את התשובה לשאלה מדוע הרפובליקה האסלאמית של איראן משקיעה תקציבים ורותמת יוצרים ובמאים לעיסוק באפריקה, ייתכן שניתן למצוא במדיניות ובפעילות הדיפלומטית האיראנית כלפי יבשת אפריקה.

המאמצים הדיפלומטיים של איראן באפריקה – בין הלכה למעשה

בארבעת העשורים שחלפו מאז כינונה, הרפובליקה האסלאמית של איראן ביקשה לבסס את קשריה הדיפלומטיים עם מדינות אפריקה על יסודות החזון האידיאולוגי של מכונניה, היינו הגנה על עשוקים (מסתצ'עפיני) ומאבק בעושקים (מסתכברני). דוגמה לכך ניתן למצוא בראשית שנות השמונים, כאשר מעצבי מדיניות החוץ האיראנית כלפי מדינות אפריקה קבעו את התמיכה במאבק כנגד משטר האפרטהייד הדרום-אפריקאי כיעד מרכזי.¹ לפיכך, כחודש לאחר כינונה, ניתקה הרפובליקה האסלאמית את קשריה הדיפלומטיים עם דרום אפריקה; בינואר 1986, כאשר ערך הנשיא דאז איתאללה עלי ח'אנמהאי את ביקורו הראשון במדינות טנזניה, מוזמביק, אנגולה וזימבבואה, הוא חזר והדגיש כי ההחלטה לבקר דווקא במדינות אפריקניות אלו נבעה משום עמידתן בחזית המאבק באפרטהייד.

מאז כינונה של הרפובליקה האסלאמית התמודדה איראן עם אתגרים דיפלומטיים ופנימיים רבים: בשנות השמונים הייתה זו המלחמה עם עיראק, בשנות התשעים היה זה הצורך בשיקום נזקי המלחמה ובעשור האחרון ההתמודדות עם הסנקציות הבינלאומיות. משום כך, על אף ההצהרות הראשיות ואולי אף כוונות כנות, יחסיה הדיפלומטיים של הרפובליקה האסלאמית עם מדינות אפריקה נותרו מצומצמים יחסית בארבעת העשורים האחרונים. אמנם במהלך השנים ערכו נשיאים איראניים ביקורים רשמיים ומתוקשרים במדינות אפריקה,² והם אף התקבלו בחלק מן המדינות בהפגנות תמיכה עממיות שעוררו חשש במערב,³ אולם בפועל הישגיהם הממשיים של ביקורים אלה נותרו מוגבלים.

¹ מחסן מוחדי קמי, "בררסי-י רובאט-י ג'מהורי-י אסלאמי-י איראן בא כשורה-אי-י אפריקה", פ'ז'והשנאמה-י אפריקה_1 (1) אביב 2010, עמ' 73.

² ביקוריהם הרשמיים של נשיאים איראניים באפריקה: עלי ח'אנמהאי - בשנים 1986 ו-1986, עלי אכבר האשמי רפסנג'יאני בשנת 1996, מוחמד חאתמי בשנת 2005 ומחמוד אחמדינז'אד בשתי תקופות כהונתו יצא לכ-13 ביקורים במדינות אפריקה.

³ Russ Feingold, "US losing the race to engage Muslims", *The Christian Science Monitor*, February 7, 2005. Retrieved June 20, 2016. < <http://www.csmonitor.com/2005/0207/p09s01-coop.html> >

לאור זאת, גורמים דיפלומטיים, כמו גם מוסדות ואנשי אקדמיה באיראן העוסקים בקשריה של המדינה עם יבשת אפריקה, הלינו לא פעם כי הרפובליקה האסלאמית לא עושה די על מנת להרחיב את קשריה עם מדינות אפריקה ולמצות את הפוטנציאל המדיני והכלכלי הטמון בקשרים עם יבשת זו. מעניין לציין כי אנשי תעשייה ויזמים איראניים שהתלוו לעיתים לביקורים הממלכתיים, נותרו מסויגים בכל הקשור להשקעות באפריקה. על רקע זה, סדרת התעודה "אפריקה זה כאן" בהפקת רשות השידור האיראנית נועדה במובהק לעודד יזמים ותעשיינים איראניים להשקיע במדינות אפריקה.

ההתפתחויות מהשנה האחרונה מציעות כי החתימה על הסכם הגרעין בין איראן ושש המעצמות ביולי 2015 עשויה להוות נקודת ציון גם ביחס למדיניות של הרפובליקה האסלאמית כלפי הקשרים עם מדינות אפריקה. במאי 2015, לרגל "יום אפריקה" שצוין במשרד החוץ האיראני, שר החוץ מוחמד ג'וואד זריף הודיע על הקמתו מחדש של "המטה לענייני אפריקה".⁴ המטה, שפעל בעבר במשרד החוץ תחת דרג נמוך יותר, הופקד הפעם בידיו של סגן נשיא איראן, ד"ר אסחאק ג'האנגירי.

בנובמבר אותה שנה קיים המטה ועידה ראשונה לשיתוף פעולה כלכלי ומסחרי בין איראן ומדינות אפריקה,⁵ ובינואר 2016, בפגישה של סגנו של זריף וראש האגף לעולם הערבי ואפריקה חוסין אמיר עבדולאהיאן עם שגרירי איראן המשרתים באפריקה, נבחנו הדרכים להאצת הקשרים עם היבשת.⁶ באותה פגישה התייחס עבדולאהיאן למצבה הבינלאומי של איראן לאחר החתימה על הסכם הגרעין וציין כי המדינה "מעדכנת את האסטרטגיה שלה" בנוגע לקשרים עם מדינות אפריקה.

ביקוריהם בטהראן של נשיא גאנה ג'ון דרמאני מהאמה בחודש פברואר ושל עמיתו מדרום אפריקה הנשיא ג'ייקוב זומה בחודש אפריל, נתנו ביטוי לאסטרטגיה חדשה זו. שני הנשיאים הגיעו לטהראן בהזמנת הנשיא חסן רוחאני ובמהלך ביקוריהם נתקבלו לפגישה אצל המנהיג העליון, האיתאללה עלי חאמנאי. בהתייחס לביקור של נשיא גאנה באיראן אמר סגן שר החוץ האיראני כי אפריקה היא אחד מן היעדים החשובים ביותר של מדיניות

---

⁴ "אפריקה דר אדביאית-י סיאסי-י ג'ידיד "קארה-י פרצתהא" נאם גרפתה אסת", *ח'ברגזארי-י כאר-י איראן*, 26 למאי 2015. נדלה 20 ליוני 2016. <<http://www.ilna.ir>>

⁵ "איראן הישיגאה אז סיאסת-י אצולי חיוד דר קבאל-י אפריקא דסת נכשידה אסת", *שאתא ניוז – שבכה-י אטלאע רסאני-י תוליד ותג'ארת-י איראן*, 10 לנובמבר 2015. נדלה 20 ליוני 2016. <<http://www.shatanews.ir>>

⁶ "סטח-י ג'ידיד-י רואבט-י איראן ואפריקא בראי 5 סאל-י אינדה טראחי שדה אסת", *ח'ברגזארי-י מהר*, 17 למרץ 2016. נדלה 20 ליוני 2016. <<http://www.mehrnews.com>>

החוץ של הרפובליקה האסלאמית.⁷ חשיבות הקשרים עם מדינות אפריקה ובייחוד עם דרום אפריקה הודגשה גם בפגישות עם הנשיא זומה ועם המשלחת רמת הדרג שהתלוותה אליו.⁸

איראן והפעילות האסלאמית-שיעית באפריקה

במקביל לניסיון לעדכן את אסטרטגיית היחסים הדיפלומטיים עם מדינות אפריקה, נראה כי ברפובליקה האסלאמית יש מי שמבקשים לבחון את הישגי יעדיה של הפעילות האסלאמית-שיעית ביבשת. בחודש מאי השנה נערכה בעיר קום ועידה בינלאומית תחת הכותרת "הדרכים להפצה ולקידום השיעה והאמונה במהדי ביבשת אפריקה (הזדמנויות ואיומים)". בוועידה השתתפו 200 תלמידי דת משלושים מדינות באפריקה והיא נערכה ביוזמת התאחדות תלמידי הדת האפריקאים באיראן והאקדמיה הבינלאומית "אלמסטפא" (ג'אמעה אלמצטפא אלעאלמיה).⁹

הפעילות להפצת האסלאם והשיעה באפריקה החלה באמצע שנות השמונים וכללה במשך השנים שליחה של תועמלנים (מבלע) ומורים לחינוך אסלאמי, הקמת בתי ספר יסודיים וגבוהים ללימודי דת ושליחה של תלמידי דת (טלאב) אפריקאים ללימודים במכללות דתיות (מוזה) באיראן. מאמץ ארוך שנים זה נתמך על ידי שורה של גופים ממשלתיים וממשלתיים למחצה כדוגמת הארגון לתרבות ולקשרים אסלאמיים, האגודה העולמית "אהל אל-בית" ("בני משפחת הנביא"), "הוועדה לסיוע על שם האמאם חומייני" ואחרים. בדומה לפעילויות שמקיימות המדינות במסגרת מה שמכונה "דיפלומטיה תרבותית", קשה לאמוד את מידת ההצלחה של פעילויות אלה או להצביע על מדדים ממשיים שעל פיהם ניתן יהיה לאמוד הצלחה מעין זו. על כל פנים, גם בהקשר זה יש מי שסבורים שהרפובליקה האסלאמית לא עשתה די למען הפצת האסלאם והשיעה בקרב האוכלוסייה באפריקה; זהו הרושם שמתקבל מדבריהם בכלי התקשורת של אנשי דת איראנים שבילו שנים בשליחויות במדינות אפריקה.

---

⁷ "ספר-י נחיסתין ראיס ג'מהור-י קארה-י אפריקא בה איראן דר פ'סאברג'יאס", באשאגאה-י ח'ברנג'אראני-י ג'ואן, 14 לפברואר 2016. נדלה 20 ליוני 2016. <<http://www.yjc.ir>>

⁸ "ביאניה-י משתרכ-י ג'מהורי אסלאמי איראן ואפריקאי-י ג'נובי מנתשר שד", ח'ברנג'ארי רסא, 25 לאפריל 2016. נדלה 20 ליוני 2016. <<http://www.rasanews.ir>>

⁹ "דעידעיה האי-י טלאב-י אפריקאאיי", ח'ברנג'ארי-י ג'מהורי-י אסלאמי, 6 למאי 2016. נדלה 20 ליוני 2016. <<http://www7.irna.ir/fa/News/82063031>>

מן הדברים שהתפרסמו בכלי התקשורת באיראן נראה כי הוועידה בעיר קום נועדה לבחון דרכים להאיץ מאמצים אלה. לשם כך הוקמו במסגרתה מספר צוותי חשיבה בראשות תלמידי דת אפריקאים. הצוותים הצביעו על איום הטרור כאחד האתגרים העומדים בפני יבשת אפריקה והדגישו את הצורך במציאת דרכים להתמודד עם איום זה. כמו כן הם הקדישו דברים לצורך בקירוב לבבות בין הסונים והשיעים ביבשת. בנוסף, היו מי שציינו את הצורך בהרחבת פעילות מוסדות הלימוד הדתיים במדינות אפריקה, אולם הדגישו כי יש לעשות זאת בתיאום עם הממשלות במדינות אלה. לעומת זאת, הדוברים מן הצד האיראני בוועידה העלו נושאים כגון ההתנגדות האסלאמית, הצביעו על עוצמתה של המהפכה האסלאמית ועל הצלחותיה להדוף את המזימות הנרקמות להגדרתם על ידי המערב, הציונות ומשנת הוואהביה של ערב הסעודית.

עניין נוסף שהועלה על ידי הדוברים האיראנים נגע לפועלו של השייח' אברהים יעקוב אל זאקזאקי ולחוסר הוודאות בנוגע לגורלו. השייח' זאקזאקי, מנהיג התנועה האסלאמית השיעית בניגריה, הוא תומך נלהב של המהפכה האסלאמית באיראן. פעילותו רבת השנים למען הפצת השיעה וקידום התנועה האסלאמית הביאה עליו תקופות מאסר ממושכות ורדיפה מצד השלטונות הניגריים שראו איום בו ובקשריו עם איראן.¹⁰ זאקזאקי הוא אישיות אהודה בקרב הממסד הדתי באיראן ורבים משבחים את הצלחתו בהפצת השיעה. מעצרו בחודש דצמבר 2015 והדיכוי האלים של תומכיו¹¹ גררו גינוי מצד משרד החוץ האיראני והביאו לקיום עצרות הזדהות במכללות דת בערים שונות באיראן.¹²

לסיכום, הרצון להעמיק את הקשרים עם מדינות אפריקה נמצא על סדר היום במדיניות החוץ של הרפובליקה האסלאמית מזה ארבעה עשורים, אולם שורה של גורמים מנעו ממנה להפנות את המשאבים הדרושים למימוש יעד זה. לקראת העשור החמישי לכינונה, מעניין יהיה לבחון באיזו מידה תצליח הרפובליקה האסלאמית לממש

---

¹⁰ על ההשפעה של פעילותו של זאקזאקי על היחסים המדיניים בין ניגריה לרפובליקה האסלאמית של איראן ראה: אירית בק, "איראן וניגריה – ידידות או יריבות?", *זמן איראן*, 34, 10 בינואר. נדלה 20 ליוני 2016.

< <http://humanities1.tau.ac.il/iranian/he/pre/9-iran-pulse-he/205-34> >

¹¹ Paul Wright, "Who is Shia cleric Ibrahim Zakzaky, leader of Nigeria's Islamic Movement who remains in jail?", *International Business Times*, February 13, 2016. Retrieved June 20, 2016.

< <http://www.ibtimes.co.uk/who-shia-cleric-ibrahim-zakzaky-leader-nigerias-islamic-movement-who-remains-jail-1543592> >

¹² "תגימע-י טלאב ורוחאניונ-י חוזה-י עלמיה-י קם ובושהר דר מחכומית-י כשתאר-י שיעיאני-י ניגריה", *כיהאן*, 21 לדצמבר 2015.

נדלה 20 ליוני 2016. < <http://kayhan.ir> >

את היעדים שהציבה לדיפלומטיה המדינית והתרבותית שלה באפריקה, וכיצד תשתלב במרוץ הבינלאומי על ליבה ואוצרותיה של היבשת שזכתה לתואר "יבשת ההזדמנויות" של האלף השלישי.

ד"ר מרים נסימוב היא חוקרת במרכז אליאנס ללימודים איראניים ומלמדת בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב.